

УДК 94:323(=411.16)(569.4)

Зайченко І. А., ДонНУ

ПОЛІТИЧНА САМООРГАНІЗАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ПАЛЕСТИНИ

Стаття присвячена проблемі реалізації єврейською громадою Палестини права на формування інститутів самоуправління. Тяглість традиції політичної самоорганізації ішува (єврейської громади) з Османської доби та британського мандатного періоду сформувала не тільки передумови для безболісної зміни статусу і традиційної свідомості громади на національний. Вона також демонструє позитивний досвід практичної реалізації політичних проектів національного оновлення.

На основі аналізу системи британського урядового управління підмандатною Палестиною та участі євреїв у політико-адміністративному житті країни, охарактеризовано процес утворення розгалуженої системи представницьких органів та інститутів ішува, які охоплювали всі сфери його життя. Наголошується на тому, що успіх створення «єврейського національного осередку» як переддержавної форми самоорганізації єврейської громади значною мірою зумовлювався активним міжнародним представництвом органів державного сіонізму, що сформувався в період занепаду «золотого століття» європейського націоналізму.

Зазначається, що при всіх труднощах і зигзагах реалізації сіоністського проекту єврейського державотворення, а відтак – в умовах формування різко конфліктної ідеології з боку арабів, реалізоване єврейською громадою Палестини право на самоорганізацію може кваліфікуватися в якості ключової передумови успіху створення Держави Ізраїль.

Ключові слова: єврейська громада (ішув), «єврейський національний осередок», самоорганізація, державний сіонізм, алія, національна держава.

Під впливом комплексу об'єктивних факторів процес формування єврейської держави в Палестині опинився в епіцентрі кардинальних політичних і соціально-економічних проблем особливої наукової актуальності та великої практичної значущості. Задовго до юридичного рішення про створення Держави Ізраїль 14 травня 1948 р. у Святій землі формувалася чисельна єврейська громада, незгодна з розсіянням єврейського народу, та почали складатися квазідержавні інститути управління, що з проголошення незалежності Ізраїлю автоматично перетворилися на державні.

Позитивний досвід переселенського суспільства Ізраїлю та сіоністська модель «країни шляху» на сучасному етапі відтворюються палестинськими арабами. Водночас, у результаті отримання Палестинською автономією 29 листопада 2012 р. статусу постійного спостерігача при ООН процес національно-державного будівництва на цій території вийшов на принципово новий рівень, разом з тим якісно нове звучання отримали події, що мали місце в «єврейському національному осередку» («Jewish National Home») Палестини.

У цьому сенсі доречно проаналізувати історичний аспект формування в Палестині єврейських громадських органів управління і виявити передумови успіху сіоністського проекту єврейської держави.

Наукова актуальність проблеми зумовлена станом її дослідження в академічній і науково-популярній літературі: проблема формування єврейських представницьких органів у Палестині та становлення «національного осередку» єврейського народу вивчаються настільки, наскільки їх згадка є корисною в дослідженні ідеології цього протистояння. Наукові розвідки з зазначеної проблеми у вітчизняній історіографії належать С.С. Щевельову, проте більше зосереджені на формуванні ідеології арабо-єврейського конфлікту [6]. Окремим аспектам розбудови єврейської держави в Палестині присвячені роботи ізраїльських науковців – І. Алони [1], М. Паїла [5] та російсько-ізраїльського дослідника Алека Д. Епштейна [7]. Зарубіжна ревізована історіографія проблеми, що зародилася в 1950 р., представлена в даній статті роботами Е. Кедурі [11] та Б. Вассерштейна [18]. Зауважимо, що використана у статті література із доволі потужної історіографічної бази конфлікту на Близькому Сході, вкрай

побічно зосереджена на поступі єврейського руху за національне оновлення. Тож відсутність такого комплексного дослідження у певній мірі зумовлює наукову доцільність звернення до проблеми.

Традиційно єврейська громада Палестини (згідно османського адміністративно-територіального устрою – вілаєт Бейрут і санджак Єрусалим [4, с. 154]) користувалася широкою автономією у внутрішніх справах. Однак, реформування законодавства щодо трьох великих мілетів Османської імперії – вірменського, греко-православного та єврейського, проведене в 60-ті рр. XIX ст., спричинило зміни в системі відносин громад і центральної влади. Прагнення інтегрувати немусульманські меншини до мусульманської більшості у дійсності зводилося до послаблення авторитету і повноважень релігійних структур всередині мілетів. І хоча за меншинами зберігалось традиційне право на юрисдикцію у сфері сімейних і частково фінансових відносин, створення незалежної системи освіти, управління майном громади і на власну систему оподаткування, ці закони зумовили зародження вкрай реакційних настроїв серед немусульманських народів Порти.

Зазначимо, що об'єктивно зміцненню правового статусу євреїв у Палестині сприяла офіційна і неофіційна підтримка великих європейських держав – Німеччини, Голландії, Англії, які прагнули розширити свою присутність і вплив у Порті чи шукали зручний привід для втручання в її справи. Проте, продиктоване зовнішніми викликами розширення прав громад, у тому числі єврейської, задля лояльного ставлення до властей призводило до ізоляціонізму цих громад. Особливу чутливість у питанні про єдність і лояльність державі проявили молодотурки, в часи яких криза імперії на внутрішній і міжнародній арені досягла апогею. Вони не тільки скасовували привілеї для іноземних підданих імперії, але також прагнули ліквідувати всі форми самоорганізації немусульманських громад.

Значні зміни в політичному статусі єврейської громади Палестини сталися у зв'язку з Першою світовою війною та розпадом Османської імперії. Проте, передумовою для цих змін стало інституційне оформлення єврейського руху за національну модернізацію (державного сіонізму) у Всесвітню сіоністську організацію (далі – ВСО).

Успіх ВСО у просуванні ідеї с(від)творення єврейської держави зумовлювався комплексом досягнутих нею впродовж 1897-1917 рр. домовленостей та отриманих гарантій. Головна з них – обіцянка Лондона підтримати створення «єврейського національного осередку» в Палестині, дана у Декларації Бальфура від 2.11.1917 р. [8]. До речі, саме поява цього документу спричинила звинувачення на адресу Британії у контроверсійності її близькосхідної політики, у попередні роки спрямованої у бік гарантії створити Великий арабський халіфат [2].

У цьому сенсі зауважимо, що рішення уряду Сполученого Королівства призначити на посаду першого цивільного Верховного комісара Палестини Герберта Семюела – етнічного єврея, екс-голову сіоністського комітету з економічного розвитку Палестини – красномовно продемонструвало просіоністський крен політики Уайтхоллу на Близькому Сході.

Складність управління Палестиною полягала в необхідності побудови такої системи управління, в якій рівнозначно були б задіяні представники двох найбільш вороже налаштованих одна проти одної громад – арабської і єврейської, а також здатної ефективно функціонувати з мінімальним втручанням британців. За умовами мандата вища влада у Палестині належала Верховному комісарові, який контролював діяльність Виконавчої і Консультативної рад. До речі, остання, створена за наказом Верховного комісара в жовтні 1920 р., реальної влади не мала. Її існування створювало видимість участі палестинців (четверо арабів і троє євреїв) в управлінні країною, однак на самій справі цей орган не отримав визнання арабських лідерів – як, втім, і єврейських.

До складу Виконавчої ради поруч із британцями, що очолювали галузеві департаменти, традиційно входили чиновники єврейського походження, активні члени сіоністського руху. Дві посади у Раді – генерального аторнея та директора департаменту імміграції – гарантувалися сіоністам [18, с. 208]. Очевидно, що говорити про суттєвий єврейський вплив в палестинській мандатній адміністрації не представляється можливим. Зазначимо, що набір

чиновників відбувався не за етнорелігійним принципом, а виходячи з наявності у кандидата на посаду освіти та професійних навичок, і в цьому сенсі саме християнська і єврейська громади краще за інших були здатні надати необхідні кадри.

Прагнучи продемонструвати своє об'єктивне ставлення до всіх конфесій та етноконфесійних громад країни, всупереч звинуваченням у сіоністському лобі, Г. Семюел оголосив про амністію вождям арабських заколотів 1920 р. [14, с. 97]. У той же час в його офіційній заяві відносно ключових напрямів британської політики в країні, зокрема, наголошувалося на обов'язку «...вжити необхідних заходів для відновлення (re-constitution) єврейського національного осередку в Палестині» [11, с. 256]. Вочевидь, ця позиція Лондона, відтворена Г. Семюелем, могла розцінюватися як сигнал і правовий ґрунт для формування сіоністами розгалуженої системи координації та всебічного охоплення життя ішува.

По-перше, на виконання ст. 4 Мандата Великої Британії на Палестину («створення єврейської організації для переговорів і співробітництва з адміністрацією Палестини з економічних, соціальних та інших питань» [12]) у травні 1919 р. в Єрусалимі облаштувалася сіоністська комісія: 41 з 78 членів Виконкому і Генеральної ради ВСО перебували в країні [15].

Зауважимо, що британський уряд та адміністрація в Палестині координували свою діяльність з ВСО в питаннях, найбільш актуальних для сіоністів у процесі досягнення їхньої політичної мети: колонізація Палестини, імміграція, купівля землі. Більш того, мандатна адміністрація проводила офіційні переговори з політичним відділом ВСО, визнаним в якості Міністерства закордонних справ сіоністського руху, який у свою чергу консультувався з Лігою націй. За ВСО англійцями визнавалися повноваження в економічних і адміністративних питаннях життя єврейської громади.

По-друге, у 1920 р. представники ішува скликали Збори депутатів, що з часом стали своєрідним парламентом громади. До речі, в 1928 р. Збори депутатів було визнано у якості політичного органу єврейської громади [16; 10, с. 5]. Виконання рішень Зборів покладалося на Національний комітет – виконавчий орган, який в силу своєї численності перетворився на доволі громіздку структуру, що змусило його обрати зі свого числа Правління – Ваад леумі – для виконання поточної роботи.

По-третє, створена в 1920 р. і діюча донині Федерація трудящих Ерец-Ізраель Гістадрут одразу ж залучила до кола своїх функціональних обов'язків не лише захист інтересів єврейських трудящих, але і забезпечення сфери охорони здоров'я, освіти і культури [7, с. 93].

Насамкінець, трактуючи зміст ст. 17 Мандата на свою користь («адміністрація Палестини має право формувати на добровольчих засадах сили, необхідні для збереження миру й порядку..., для захисту країни... які б підпорядковувалися виключно мандатарію» [12]), євреї почали активно формувати напівпідпільні збройні загони самооборони – «Хагана». Взагалі ідею захисту кібуців і майна їхніх членів привезли з собою учасники другої хвилі переселення – алії 1904-1914 рр. Учасники цієї алії - сповнена соціального радикалізму молодь, ідеї якої формувалися під впливом «Бунд», «Поалей-Ціон», - не погоджувалися миритися з грабежами та погромами в дусі російського побутового антисемітизму.

Контакти між євреями-колоністами і бійцями «Хагани» носили взаємовигідний характер: «Хагана» обороняла поселення, члени котрого в ній служили. Офіційно сіоністські керівники заперечували свій зв'язок із цією організацією, однак кожен населений пункт у Палестині, в якому проживала більш-менш значна кількість євреїв, мав свою «Хагану», забезпечену нелегально імпортованою зброєю [1, с.67; 5, с. 16].

Врешті-решт, своє ключове завдання єврейська громада Палестини вбачала в розширенні імміграції до Ерец-Ізраель, що мала б створити демографічну перевагу над арабами-мусульманами. Згідно відомостей перепису населення від 31.03.1919 р. загальна чисельність населення Палестини складала 647,85 тис. осіб, з них: мусульмани (араби) - 515 тис. (79%), юдеї (євреї) - 65,3 тис. (10%), інші – 67,55 тис. (11%) [15, с. 97]. Надалі це відкривало можливості перетворення «національного осередку» на національну державу, чого не приховували активісти сіоністського руху. У той же час, у травні 1921 р. в результаті роботи в Єрусалимі четвертого Арабського конгресу було сформовано Верховний виконавчий

комітет арабського руху, покликаний здійснювати контроль над ситуацією в Палестині, виробляючи необхідні рекомендації для узгоджених дій арабів [2, с. 161]. До скасування британського мандата на Палестину цей Комітет залишався представницьким органом арабів, хоча перетворення його на виборний загальнопалестинський представницький орган не сталося: лідерство в націоналістичному русі перебувало під контролем лише одного сімейного клану – аль-Хусейні.

У рішеннях Арабських конгресів повсякчас висловлювалася незгода з політикою, обраною британцями в Палестині. Зокрема, на зустрічі з У. Черчиллем в Лондоні у серпні 1921 р. делегація Арабського конгресу виступила проти «напливу єврейських іммігрантів» в Палестину і визнання івриту державною мовою нарівні з арабською та англійською [3, с. 38]. Більш того, Арабський конгрес всіляко намагався зірвати домовленості про видачу концесії єврею і сіоністу Пінхасу Рутенбергу (1878-1942 рр., один з ініціаторів створення «Хагани») на запровадження компанії з електрифікації Палестини, а також проти «сіоністських нахилів» сера Г. Семюела [Там само]. Таке невдоволення пояснювалося, на нашу думку, ще й тим, що на відміну від Палестини, сусідні Сирія та Ірак у цей час де-юре отримали незалежність (хоча формально Сирія залишалася французьким мандатом, а Ірак - британським). Відтак палестинські араби наполягали на коригуванні основоположних статей британського мандата у напрямку створення законодавчої ради Палестини. За задумом арабів ця Рада мала від імені більшості населення країни (арабів-мусульман) не дозволяти мандатній адміністрації проводити політику створення «єврейського національного осередку».

Проте, хоча синхронно кожному черговому заворушенню між арабами та євреями політика Уайтхоллу ставала все більш віддаленою від початкової просіоністської спрямованості, Лондон не збирався змінювати ставку у вкрай важливому з геополітичної точки зору регіоні Близького Сходу. Більш того, арабам пропонувалося підтримати проект основного закону Палестини, де передбачалося запровадити двоступеневу систему виборів до Законодавчої ради Палестини. Підтримка цього проекту в майбутньому надавала палестинським арабам конституційний канал для власного волевиявлення, участі в управлінні країною. Проте арабська делегація відмовилася його розглядати, тому що «конституція не давала права палестинському народу самостійно управляти власними справами» [9, с. 86].

У свою чергу, із проголошенням Декларації Бальфура та фактичного отриманням Британією мандата Ліги націй на управління територією Палестини (Сан-Ремо, квітень 1920 р.) ВСО провадила всебічну діяльність, спрямовану на формування інституцій та органів єврейського самоврядування і механізмів лобіювання месіанської ідеї збирання євреїв в Землі Ізраїлевій: «так говорить Господь Бог: Я зберу вас з народів, і поверну вас з земель, в котрі ви розсіяні; і дам вам землю Ізраїлеву» [Іезекіїля 11:17].

Чудово розуміючи, що одномоментний процес проголошення суверенітету єврейської держави в майбутньому унеможлиблювався через відсутність елементарних установ, які візьмуться за виконання функцій держави, сіоністи не цуралися контактів з британською мандатною адміністрацією, підтримували англійські законотворчі ініціативи та брали участь в усіх починаннях Лондону в Палестині, за що отримували прихильне ставлення і підтримку власних державницьких намірів та ініціатив. Єврейські Національні збори стали своєрідним парламентом єврейської громади; сформований на його основі Національний комітет, виконував функції уряду; Всесвітня сіоністська організація, чий основний офіс перебував у Лондоні, також брала на себе функції уряду; її виконавчий комітет – Єврейське Агентство – займався питаннями імміграції у Палестину та абсорбції переселенців; Верховний рабинат традиційно зосередив у своїх руках судові повноваження та функції. Організаційна структура та більшість членів «Хагана» стали основою формування Армії оборони Ізраїлю «Цахал».

Очевидно, що з моменту встановлення цивільного управління британська адміністрація в Палестині виробила механізм роботи з єврейською громадою і прагнула всіляко взаємодіяти з єврейськими політичними інститутами для повноцінного управління підмандатною Палестиною. Це може пояснюватися тим, що саме єврейський сектор регіону розцінювався Уайтхоллом у якості основи для стабільного розвитку країни, а також інструментом контролю

мусульманської більшості. Тим паче, це було важливо з огляду на 70-ти мільйонну мусульманську громаду Британської Індії.

З іншого боку, формально Велика Британія надала всім етноконфесійним громадам Палестини рівні права та можливості створення системи власних громадських представницьких органів. Невдала спроба використання цієї можливості палестинськими арабами пояснюється, на нашу думку, відсутністю єдиного підходу до питання щодо арабської держави. Навідміну від сіоністів, політична мета яких була поступово досягнута за 50 років з моменту консолідації руху довкола єдиного проекту – «єврейський національний осередок», політизована частина палестинських арабів стикнулася з проблемою самоідентифікації. У різний час вона вбачала своє майбутнє у складі Великої Сирії, королівства Хіджаз і нарешті – в еміраті Трансйорданія. У той же час неможна ігнорувати фактор, що значно ускладнив і загальмував від самого початку процес арабського державотворення в Палестині. Британський мандат на цю країну був покликаний забезпечити умови для нормального економічного, політичного, культурно-релігійного розвитку арабської громади та інших етнічних і конфесійних громад в Палестині синхронно з інкорпорацією єврейської складової в життя країни. Спроби мандатної адміністрації створити систему самоврядування, засновану на пропорційному представництві всіх релігійних громад Палестини в органах законодавчої влади, зазнали невдачі, причиною якої були існуючі соціально-політичні протиріччя між єврейською та арабо-мусульманською громадами Палестини.

Отже, з моменту започаткування «єврейського національного осередку» в ставленні палестинських арабів до нього сформувалася і, вочевидь, домінувала різко конфліктна ідеологія. Підбурювання до бунту проти єврейської громади і саботаж співпраці з британською мандатною адміністрацією призвели до того, що у формально рівних стартових умовах, право на самоорганізацію було використано лише єврейською громадою Палестини.

Використана література:

1. Алон И. Хагана // Арабо-израильские войны / И. Алон. – М.-СПб: АСТ – Terra Fantastica, 2004 – С. 11-188.
2. Амин Саид. Восстание арабов в XX веке / Пер. с араб., предисл. и ред. Е. А. Беляева. – М.: Прогресс, 1964. – 350 с.
3. Истоки и история проблемы Палестины. Часть I. 1917 – 1947. – Нью-Йорк: ООН, 1978. – 116 с.
4. Омельченко О. А. Всеобщая история государства и права: в 2 т. – Т. 2 / О. А. Омельченко. – 4-е изд. - М.: ЭКСМО : Eksmo Education, 2006. – 576 с.
5. Паил М. Становление сил еврейской обороны, 1907-1948 / Меир Паил; пер. с иврита А. Белова под ред. А. Садагурской. – Иерусалим: Изд-во Министерства обороны Израиля; Институт истории сил еврейской самообороны «Хагана» им. И. Галили, 1987. – 164 с.
6. Щевелев С. С. Палестина под мандатом Великобритании (1920 – 1948 гг.) / С.С. Щевелев. – Симферополь: Таврия-Плюс, 1999. – 400 с.
7. Эпштейн Д. Алек. Войны и дипломатия. Арабо-израильский конфликт в XX веке. – К.: Дух і літера, 2003. – 216 с.
8. Balfour Declaration (November 2, 1917) / British Government 1914-1953. Selected Documents. – L.: Methuen, 1955. – 416 p. – P. 132-133.
9. Great Britain. Colonial office. Palestine Royal Commission. Memoranda Prepared by the Government of Palestine. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1937. – 207 p.
10. Great Britain. Colonial office. Palestine. Statement of Policy. Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty. May, 1939. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1939. – 12 p.
11. Kedourie E. Sir Herbert Samuel and the Government of Palestine // E. Kedourie. - The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies. – Hanover; L.: Univ. Press of New England, 1984. – 488 p.

12. League of Nations. Mandate for Palestine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unispal.un.org/unispal.nsf/3d14c9e5cdaa296d85256cbf005aa3eb/2fca2c68106f11ab05256bcf007bf3cb?OpenDocument>.

13. Palestine. A Study of Jewish, Arab and British Policies. Vol. I. – New Haven: Yale University Press, 1947. – 593 p.

14. Palestine. Report by His Britannic Majesty's Government on the Palestine Administration July, 1920 – December, 1921. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1922. – 134 p.

15. Palestine. Report of the High Commissioner on the Administration of Palestine 1920-1925. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1925. – 152 p.

16. Palestine Royal Commission. Report Presented by the Secretary of State for the Colonies to Parliament by Command of His Majesty. July, 1937. – L.: His Majesty's Stationery Office, 1937. – [Cmd. 5479]. – 404 p.

17. Political History of Palestine under British Administration. Communication from the United Kingdom Delegation to the United Nations, July 1947 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unispal.un.org/unispal.nsf/9a798adbf322aff38525617b006d88d7/16b8c7cc809b7e5b8525694b0071f3bd?OpenDocument>.

18. Wasserstein B. The British in Palestine. The mandatory government and Arab-Jewish conflict 1917-1929 / B. Wasserstein. – L.: Royal Historical society, 1978. – 278 p.

Зайченко И. А. *Политическая самоорганизация еврейской общины Палестины.*

Статья посвящена вопросу реализации еврейской общиной Палестины права на формирование институтов самоуправления. Преемственность традиции политической самоорганизации ишув (еврейской общины) в Османскую эпоху, а также в период британского мандатного управления сформировала не только предпосылки для безболезненной смены статуса еврейской общины и ее традиционного сознания на национальное. Она демонстрирует положительный опыт практической реализации политических проектов национальной модернизации.

Анализируя систему британского правительственного управления подмандатной Палестиной и участие евреев в политико-административной жизни страны, автором охарактеризован процесс образования разветвленной системы представительных органов и институтов ишув, которые охватывали все сферы его жизни. Подчеркивается, что успех создания «еврейского национального очага» как формы самоорганизации еврейской общины в значительной мере обуславливался активным международным представительством органов государственного сионизма, который сформировался в период заката «золотого века» европейского национализма.

Отмечается, что при всех трудностях и зигзагах реализации сионистского проекта еврейского государства, а следовательно – в условиях формирования резко конфликтной идеологии взаимоотношений с арабами, реализованное еврейской общиной Палестины право на самоорганизацию может квалифицироваться в качестве ключевой предпосылки успеха создания Государства Израиль.

Ключевые слова: *еврейская община (ишув), «еврейский национальный очаг», самоорганизация, государственный сионизм, алия, национальное государство.*

Zaychenko I.A. *Political self-organization of jewish community in Palestine.*

The article is devoted to the implementation by the Jewish community of Palestine their right to form self-government institutions. The tradition of political self-organization of the Yishuv (Jewish community) in the Ottoman era and during the British mandate has formed the preconditions for a smooth change of the status of the Jewish community and its traditional consciousness to the national. It demonstrates the positive experience of practical implementation of political projects of national modernization.

Analyzing the system of British government control of the Palestine mandate and the participation of Jews in political and administrative life of the country, the author has described the

process of formation representative bodies and institutions of the Yishuv. They covered all the areas of Yishuv's life. The success of creating the "Jewish National Home" as a form of self-organization of the Jewish community in large measure was due to active international representation of WZO.

It is noted that in all the difficulties and zigzags of the implementation of the Zionist project of a Jewish state, and therefore in the conditions of formation of conflicting ideology with the Arabs, the right to self-organization, which was realized by the Jewish community of Palestine, may qualify as a key precondition of Israel success.

Keywords: *Jewish community (the Yishuv), the "Jewish National Home", self-organization, state Zionism, Aliya, the nation-state.*